

Slavica Maksić
Institut za pedagoška istraživanja
Beograd
Zoran Pavlović
Institut društvenih nauka
Beograd

Izvorni naučni članak
UDK: 159.928-053.2
Primljeno: 06. 05. 2009.
DOI:10.2298/SOC0903263M

VREDNOVANJE DEČJE MAŠTE U EVROPSKOM KULTURNO-ISTORIJSKOM KONTEKSTU¹

Evaluation of Child Imagination in European Cultural-Historical Context

ABSTRACT *Encouraging child imagination is a desirable for developing creativity in youth and adulthood, and creativity is viewed as one of the solutions to the problems the contemporary world is facing. The aim of this paper is to examine the linkage between macro-social factors and evaluation of imagination as a characteristic that should be encouraged in children. For analysis we used data on European countries encompassed by the World Values Study (1999-2004). The results indicate that wealthier and more developed countries and the citizens who are more postmaterialist oriented value imagination more. However, once cultural-historical heritage of the country is included into the analysis, evaluation of imagination changes, thus confirming the importance of living in the communist regime and, on the other hand, the influence of socialization patterns defined by the dominant religion (Orthodoxy, Catholicism, Protestantism or Islam). The concluding part discusses the implications of these results for supporting creativity in young people and contributing to the development of contemporary society which requires reliance on individual abilities and responsibilities in order to progress.*

KEY WORDS *child imagination, GDP per capita, postmaterialist values, communist regime, dominant religion, Europe*

APSTRAKT *Podsticanje dečje mašte je poželjan uslov za razvoj kreativnosti u mladosti i odraslom dobu, a kreativnost se vidi kao jedno od rešenja problema sa kojima je savremeni svet suočen. Cilj rada predstavlja ispitivanje povezanosti makrodruštvenih faktora i vrednovanja maštovitosti kao osobine koju kod dece treba razvijati. Za analizu su korišćeni podaci o stanju u evropskim zemljama koje su*

¹ Ovaj članak je rezultat rada na projektima koje finansijski podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (2006-2010): „Obrazovanje za društvo znanja“ (br. 149001) i „Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija Srbije“ (br. 149017).

obuhvaćene Svetskom studijom vrednosti (1999-2004. godine). Rezultati ukazuju da bogatije i razvijenije zemlje i građani koji su više postmaterijalistički orijentisani više vrednuju maštovitost. Međutim, kada se u analizu uključi kulturno-istorijsko nasleđe države, vrednovanje mašte se menja, potvrđujući značaj života u komunističkom režimu, odnosno uticaj socijalizacijskih obrazaca koje definiše dominantna religija (pravoslavno hrišćanstvo, rimokatoličko hrišćanstvo, protestantizam i islam). U zaključnom delu razmatrane su implikacije rezultata ispitivanja za podršku kreativnosti mladih i razvoj savremenog društva koje traži oslanjanje na individualne sposobnosti i odgovornosti kako bi napredovalo.

KLJUČNE REČI *dečja mašta, GDP per capita, postmaterijalističke vrednosti, komunistički režim, dominantna religija, Evropa*

Uvod

Sve što je čovek napravio, sav svet kulture je proizvod ljudske mašte i stvaralaštva zasnovanog na mašti. Mašta je stvaralačka delatnost koja proističe iz sposobnosti čovekovog mozga da kombinuje, prerađuje i od elemenata ranijeg iskustva stvara nove predstave i novo ponašanje (Vigotski, 2005). Stvaralačka delatnost mašte zavisi od bogatstva i raznovrsnosti ranijeg iskustva čoveka, pošto ono daje materijal iz kojeg se stvaraju proizvodi mašte. Podsticanje dečje mašte predstavlja poželjan uslov za razvoj kreativnosti u mladosti i odraslom dobu (Maksić, 2006). Ispitivanje statusa mašte među vaspitnim ciljevima ukazuje na podršku koju ona može dobiti u podizanju mladih i njen mogući razvoj u slučaju pojedinca i šire u društvenoj zajednici. Štaviše, savremeni svet vidi kreativnost kao jedno od rešenja problema sa kojima se suočava. Stvara se „rizično društvo“ koje traži oslanjanje na individualne sposobnosti i odgovornosti u cilju rešavanja društvenih problema (Inglehart, 2000).

Odnos prema deci i njihovom vaspitanju ispituje se kao deo vrednosnih sistema građana u okviru evropskih i svetskih studija koje su započele krajem sedamdesetih godina XX veka (Arts, Hagenars & Halman, 2003; Inglehart & Welzel, 2004). Do sada su realizovana četiri, a u toku je peti ciklus Svetske studije vrednosti, kojom je pokriveno više od 80% svetske populacije. Kao najznačajniji pokazatelji vrednosnih sistema modernog sveta definisane su dve dimenzije: tradicionalno/ sekularno-racionalne vrednosti i vrednosti preživljavanja/ samoizražavanja (Inglehart, 2000). Tradicionalne vrednosti uključuju, između ostalog, stav da deca kroz vaspitanje, pre svega, treba da se nauče poslušnosti i poštovanju starijih. Ovim vrednostima se suprotstavljaju sekularno-racionalne, koje podrazumevaju da je vaspitanjem najvažnije razviti odgovornost, odlučnost i štedljivost. Glavna komponenta vrednosti preživljavanja i blagostanja jeste polarizacija između materijalističkih i postmaterijalističkih vrednosti, koja se kreće

od naglaska na ekonomskoj i fizičkoj sigurnosti do isticanja samoizražavanja i kvaliteta života. Uz vrednosti oskudice ide uverenje da deca vaspitanjem primarno treba da se nauče marljivosti, a uz vrednosti blagostanja da vaspitanjem treba da se podstiče dečja mašta i kreativnost.

Sve bivše komunističke zemlje² koje su učestvovalе u trećem ciklusu Svetske studije vrednosti grupišu se u kvadrantu koji kombinuje vrednosti preživljavanja i sekularno-racionalni autoritet, sa izuzetkom Poljske (koja je pomerena značajno ka tradicionalnom autoritetu). I u četvrtom ciklusu, bivše komunističke zemlje ostaju u kvadrantu koji kombinuje vrednosti oskudice i sekularno-racionalni autoritet, izuzev Poljske i Slovenije (koja ide među bogatije zemlje). U celini, građani bivših komunističkih zemalja osećaju se manje srećno i zadovoljno od svih ostalih grupa, čak manje od onih u najsiromašnijim zemljama. Oni su manje tolerantni od građana razvijenih zemalja, imaju manje bazično poverenje u ljude, manje se osećaju slobodno i imaju nešto veću težnju za jakim vođom. Takođe, utvrđeno je da postoji sličnost vrednosnih konflikata među bivšim komunističkim zemljama, tako da izražena anomija ne predstavlja odsustvo, već zbirni izraz sukoba mnogih suprotstavljenih vrednosti.

U četvrtom ciklusu Svetske studije vrednosti, koji je u Srbiji izveden 2001. godine, osrednje je izražena orijentacija na preživljavanje i orijentacija ka sekularno-racionalnom autoritetu (Pantić, 2005). Redosled ovih vrednosti je u visokoj korelaciji sa vrednosnim prioritetima građana svih bivših komunističkih zemalja. U odnosu na druge bivše komunističke zemlje, u Srbiji je manje bazično poverenje u ljude i parlament, posebno u Ujedinjene nacije, ali je manja potreba za jakim liderom i veća tolerantnost stanovništva prema devijantnim osobama. Procenat građana Srbije koji doživljavaju da nemaju kontrolu nad svojim životom je viši od bilo koje druge zemlje u okruženju, izuzev Makedonije (Pavlović, 2006). Štaviše, nijedna evropska zemlja nema tako nisko poverenje u državne/ građanske institucije i tako visoko poverenje u institucije tradicionalnih autoriteta kao Srbija.

Vrednosti građana Srbije moraju se posmatrati u kontekstu vrlo nepovoljnih društvenih kretanja u vreme izvođenja istraživanja (raspad SFRJ, ratna dejstva, osiromašenje, NATO bombardovanje). Pavlović (2007) ukazuje na matricu koja uključuje visoko homogeno vrednovanje porodice, porodičnog autoriteta i visok stepen požrtvovanosti za decu. Srbija zajedno sa zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, Češkom, Slovačkom, Bugarskom, Poljskom, Rumunijom i Albanijom, tvori grupu bivših komunističkih zemalja koju karakteriše sličan obrazac porodičnih

² Učestvovalo je deset istočnoevropskih zemalja, odnosno društvenih zajednica (iz SFRJ samo Slovenija). Termini zemlja i država u daljem tekstu koriste se kao sinonimi, uz napomenu da ne odgovaraju uvek političkom statusu koji su zajednice imale u vreme ispitivanja: na primer, Slovenija nije bila posebna država. Ovakvo opredeljenje nije rezultat političkih stavova autora članka, već namere da se tekst ne opterećuje objašnjenjima koja nisu neophodna.

stavova i vrednosti baziran na nekritičkom odnosu prema roditeljskom autoritetu, preferiranju marljivosti i odgovornosti kao najvažnijih osobina i blagom (ne)prihvatanju institucije braka i izmenjene uloge žene (kao, na primer, samohrana majka, zaposlena žena). Sličnosti u vrednosnim obrascima mogu se objasniti komunističkim zaledem, stepenom ekonomskog razvoja, religijskom pripadnošću, procesima uspostavljanja parlamentarne demokratije i principa tržišne ekonomije.

Klaster analiza preferiranih osobina koje treba razvijati kod dece dozvoljava definisanje dve grupe osobina koje su imenovane kao autonomne i konformističke (Joksimović, Maksić i Pavlović, 2007). Tipični predstavnici autonomnih osobina su nezavisnost, tolerancija i odgovornost, a konformističkih – poslušnost, religioznost i štedljivost. Utvrđeno je da srpsko javno mnjenje značajno veću prednost daje razvoju osobina autonomne ličnosti u odnosu na konformističke osobine. Prema preferencijama osobina autonomne ličnosti, Srbija se nalazi na nivou proseka evropskih zemalja kao jedne celine. Podatke, ipak, treba uzeti s rezervom, zbog socijalne poželjnosti osobina koje govore o autonomiji. Autonomne vaspitne ciljeve preferiraju mlađi i obrazovaniji, stanovnici većih gradova, oni koji su postmaterijalistički orijentisani, drugim rečima, nosioci modernizma. Iako se u društvu proklamuje vrednost autonomije, odgovornosti i tolerancije, praksa to ne potvrđuje. Ova činjenica vraća nas na dominaciju materijalističkih društvenih ciljeva, koja se može objasniti niskim materijalnim standardom, tranzicijom i ličnom nesigurnošću.

Neočekivano, dečja mašta se nije našla među osobinama autonomne ličnosti u pomenutom ispitivanju. Pretpostavljeno je da mogući razlog leži u vrlo niskom vrednovanju mašte u odnosu na ostale procenjivane osobine. Maštovitost je na poslednjem mestu po važnosti u svetu, Evropi i Srbiji na osnovu podataka prikupljenih u trećem i četvrtom ciklusu Svetske studije vrednosti (Maksić i Pavlović, 2008). Preferiranje maštovitosti u periodu od 1994. do 2004. godine značajno raste na nivou svetske i evropske populacije, dok u Srbiji stagnira. Stagnacija vrednovanja dečje mašte razumljiva je u okviru društvene krize koja se dešavala u vreme kada je ispitivanje sprovedeno. Preferiranje mašte je pozitivno povezano sa postmaterijalističkom orijentacijom i obrazovnim nivoom ispitanika, a negativno sa njihovim godinama. U celini, obrazovaniji i mlađi ispitanici više podržavaju podsticanje mašte kod dece.

Predmet interesovanja u ovom radu je vrednovanje dečje mašte u evropskom kulturno-istorijskom kontekstu. Jedan od razloga zašto se dečja mašta u pricipu nisko vrednuje u odnosu na druge osobine koje deca treba da razviju može biti njeno laičko tumačenje. U svakodnevnoj upotrebi, maštanje se doživljava kao nekorisna i nepotrebna aktivnost, gubljenje vremena, o čemu je još Vigotski (1996) govorio. Isti autor, u svojoj još uvek vodećoj teoriji o dečjem razvoju, upravo mašti dodeljuje ključnu ulogu u razvoju kreativnosti. Makroekonomski i drugi društveni uslovi

oblikuju vrednosni sistem građana, odnos prema deci i njihovom vaspitanju, kao i obrazovni sistem u okviru kojeg se podržava određeni vaspitni stil. Kao relevantni pokazatelji društvenog konteksta izdvojeni su ekonomsko bogatstvo zemlje, njeno kulturno-istorijsko nasleđe (koje obuhvata iskustvo sa komunističkim uređenjem i religijsko opredeljenje građana), kao i raširenost materijalističkih i postmaterijalističkih vrednosti među građanima.

U evropskom kulturnom nasleđu dominira hrišćanska religija, a zastupljen je i islam. Sve bivše komunističke države imale su iskustvo sa potiskivanjem religije. Na isprepletanost religijskih uticaja ukazuju svi pokušaji klasifikacija državnih zajednica prema dominantnoj religiji. U jednoj klasifikaciji novijeg datuma (Barrett, Kurian & Johnson, 2001) razlikovano je čak jedanaest grupa. Većinsko protestantsko stanovništvo živi u Danskoj, Finskoj, Švedskoj i Islandu, katoličko u Austriji, Hrvatskoj, Irskoj, Italiji, Litvaniji, Malti, Poljskoj, Portugalu i Španiji, a pravoslavno u Grčkoj i Rumuniji. Protestanti i katolici su izmešani u Nemačkoj, a katolici i neopredeljeni u Belgiji, Francuskoj, Luksemburgu, Sloveniji i Slovačkoj. Mešano pravoslavno i neopredeljeno je stanovništvo Bugarske. Mešani neopredeljeni i katolici su u Češkoj i Mađarskoj, mešani neopredeljeni i protestanti u Estoniji, mešani neopredeljeni i pravoslavni u Rusiji, Belorusiji i Ukrajini, a mešani – neopredeljeni i pola/pola, katolici i protestanti u Holandiji i Letoniji.

Postavljeno je pet istraživačkih pitanja sa ciljem da se ispita povezanost makroekonomskih i drugih društvenih faktora sa vrednovanjem maštovitosti kao osobine koju kod dece treba razvijati:

- 1) Kako vrednuju dečju maštu građani Evrope s obzirom na visinu nacionalnog dohotka i raširenost materijalističke orijentacije u zemlji u kojoj žive?
- 2) Da li se značajno razlikuju u vrednovanju dečje mašte građani bivših komunističkih i nekomunističkih država?
- 3) Kakva je povezanost između zastupljenosti (post)materijalističkih vrednosti i vrednovanja maštovitosti kao osobine koju kod dece treba razvijati u bivšim komunističkim i nekomunističkim zemljama?
- 4) Kako vrednuju dečju maštu građani Evrope s obzirom na dominantnu religiju u državi (pravoslavne, katoličke, protestantske i muslimanske zemlje)?
- 5) Da li se značajno razlikuju u vrednovanju dečje mašte građani evropskih država prema dominantnoj religiji (pravoslavni hrišćani, katolici, protestanti, muslimani) između i unutar grupe bivših komunističkih i nekomunističkih država?

Metodologija istraživanja

U analizi su korišćeni uzorci stanovnika 35 evropskih zemalja koje su bile uključene u četvrti talas Svetske studije vrednosti (1999-2004. godine): Albanija, Austrija, Belgija, Belorusija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Češka, Nemačka, Danska, Španija, Estonija, Francuska, Finska, Grčka, Mađarska, Italija, Irska, Island, Luksemburg, Letonija, Litvanija, Crna Gora, Makedonija, Moldavija, Holandija, Portugal, Poljska, Rumunija, Srbija, Rusija, Švedska, Slovačka, Slovenija, Turska, Ukrajina. Ukupan broj ispitanika iznosi N=47251, a broj ispitanika po pojedinim zemljama kreće se od 968 (Island) do 4607 ispitanika (Turska).

Uzorak za Srbiju broji N=1200 ispitanika, starosti od 18 do 86 godina, približno polovina muških (48%) i ženskih (52%). Većina ispitanika je u braku (64%), većina ima dece (75%), najčešće dvoje (42%) ili jedno dete (22%). Što se tiče obrazovanja, najveći broj ispitanika ima srednju stručnu spremu (43%), a 19% njih ima više od srednjeg obrazovanja. Skoro 80% ispitanika je zaposleno.

Svi korišćeni uzorci na adekvatan način odražavaju strukturu populacija analiziranih evropskih država. Reprezentativnost uzoraka za populacije odgovarajućih država ostvarena je korišćenjem odgovarajućih pondera dostupnih u bazi podataka Svetske studije vrednosti iz koje su podaci preuzeti.

Podaci o poželjnim osobinama dece i karakteristikama ispitanika preuzeti su iz *Upitnika* koji je korišćen u Srbiji.

Vrednovanje dečje mašte posmatrano je u okviru deset ponuđenih osobina: nezavisnost, marljivost, odgovornost, maštovitost, tolerancija, štedljivost, odlučnost, religioznost, poslušnost i nesebičnost. Ispitanici su mogli da izaberu do pet osobina za koje smatraju da ih treba razvijati kod dece.

Ekonomsko bogatstvo zemlje izraženo je preko društvenog proizvoda koji je definisan kao bruto domaći proizvod po kriterijumu pariteta kupovne moći (*GDP per capita* – Purchasing Power Parity) i to vrednosti za konkretne zajednice u vreme sprovođenja istraživanja (Human Development Report, 2003). GDP je iskazan u američkim dolarima, a kreće se od minimalnih 2150 (Moldavija) do maksimalnih 53780 dolara po glavi stanovnika (Luksemburg). Prema ovom pokazatelju, bivše komunističke zemlje imale su u proseku 7890, a nekomunističke 25500 dolara GDP per capita u 2001. godini.

Materijalističke i postmaterijalističke vrednosti merene su preko procene ciljeva kojima država treba da teži u narednih deset godina. Od ispitanika je traženo da proceni četiri cilja, napravi izbor dva najvažnija i između njih rangiranje na važniji i manje važan. Materijalistički ciljevi su „postizanje reda unutar države“ i „borba protiv rasta cena“, a postmaterijalistički ciljevi „veće učešće naroda u važnim

odlukama Vlade“ i „zaštita slobode govora“. Indeks postmaterijalističkih vrednosti ima raspon od 1 (birana oba materijalistička cilja) do 3 (birana oba postmaterijalistička cilja). Postmaterijalističke vrednosti su značajno više raširene u nekomunističkim zemljama (u proseku 18% građana) nego bivšim komunističkim (6% građana).

Kulturno-istorijsko nasleđe obuhvata *iskustvo sa komunističkim uređenjem* i religijsku pripadnost građana. Komunistički režimi definisali su društvene i individualne faktore razvoja polovine evropskih država i njihovog stanovništva u drugoj polovini XX veka. Države su podeljene na bivše komunističke (N=19) i nekomunističke (N=16), a *religijska pripadnost* države određena je na osnovu dominantne veroispovesti (prema broju stanovnika) na: pravoslavne (N=10), katoličke (N=14), protestantske (N=8) i islamske (N=3) zemlje. Detaljan prikaz država koje su uključene u ispitivanje dat je uz tabele i grafikone u delu teksta o rezultatima.

Vršena je procentna i korelaciona analiza, dok su za ispitivanje značajnosti razlika korišćeni F test i t test.

Rezultati

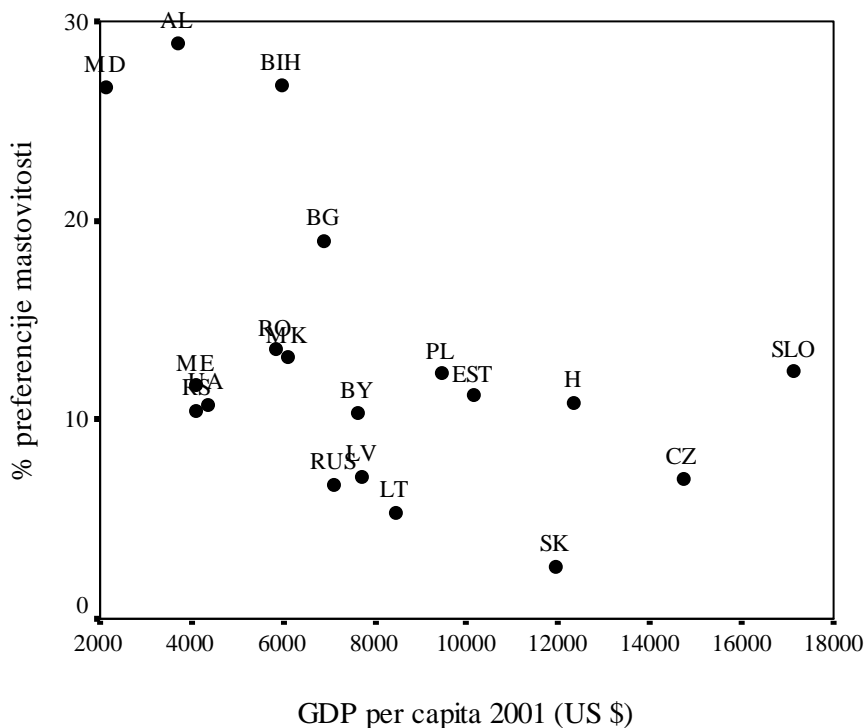
Ekonomsko bogatstvo, postmaterijalističke vrednosti, komunizam i vrednovanje dečje mašte

Na uzorku evropskih zemalja koje su učestvovala u četvrtom talasu Svetske studije vrednosti, postoji značajna povezanost između GDP-a države i vrednovanja maštovitosti, odnosno zastupljenosti postmaterijalističkih vrednosti i vrednovanja maštovitosti. Viši GDP je praćen većim preferiranjem maštovitosti ($r=.465$, $p=.001$). Viša zastupljenost postmaterijalističkih vrednosti je praćena većim preferiranjem maštovitosti ($r=.515$, $p=.001$). Dobijeni podaci su u skladu sa Inglehartovim (Inglehart, 2000) teorijskim pretpostavkama na kojima je zasnovao kulturnu mapu sveta i prognoze o njegovom daljem razvoju. Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da uz veće materijalno bogatstvo zemlje, viši standard njenih građana i veću raširenost vrednosti blagostanja, ide veće preferiranje dečje mašte kao vaspitnog cilja.

Međutim, kada se evropske zemlje podele na osnovu iskustva sa komunističkom vlašću, dobijaju se značajne razlike između bivših komunističkih i nekomunističkih zemalja u pogledu preferencija dečje mašte. Bivše komunističke zemlje manje vrednuju maštovitost (M=13%) u odnosu na ostale nekomunističke evropske zemlje (M=25%) koje su učestvovala u ispitivanju. Već je rečeno da bivše komunističke zemlje imaju značajno niži GDP i nižu postmaterijalističku orijentaciju. Može se pretpostaviti da je iskustvo sa komunističkim režimom, koji je

zasnovan na idejama kolektivizma i egalitarizma, uz restriktivno dejstvo nižeg standarda i veću okupiranost obezbeđivanjem bazičnih potreba, imalo nepovoljan efekat na vrednovanje mašte, koja je zasnovana na individualnom pristupu, oslanjanju na sopstvene kapacitete i slobodi izražavanja.

Dijagram 1: Povezanost preferencije maštovitosti i GDP per capita u bivšim komunističkim zemljama (n=19)

Napomena: AL - Albanija, BY – Belorusija, BiH – Bosna i Hercegovina, BG - Bugarska, CZ – Češka, EST– Estonija, H - Mađarska, LT - Letonija, LV - Litvanija, ME- Crna Gora, MK - Makedonija, MO - Moldavija, PL - Poljska, RO - Rumunija, RS - Srbija, RUS - Rusija, SK - Slovačka, SLO - Slovenija, UA - Ukrajina.

Izloženi podaci bili su podsticaj za ispitivanje veza između GDP države, zastupljenosti postmaterijalističke orijentacije među građanima i vrednovanja

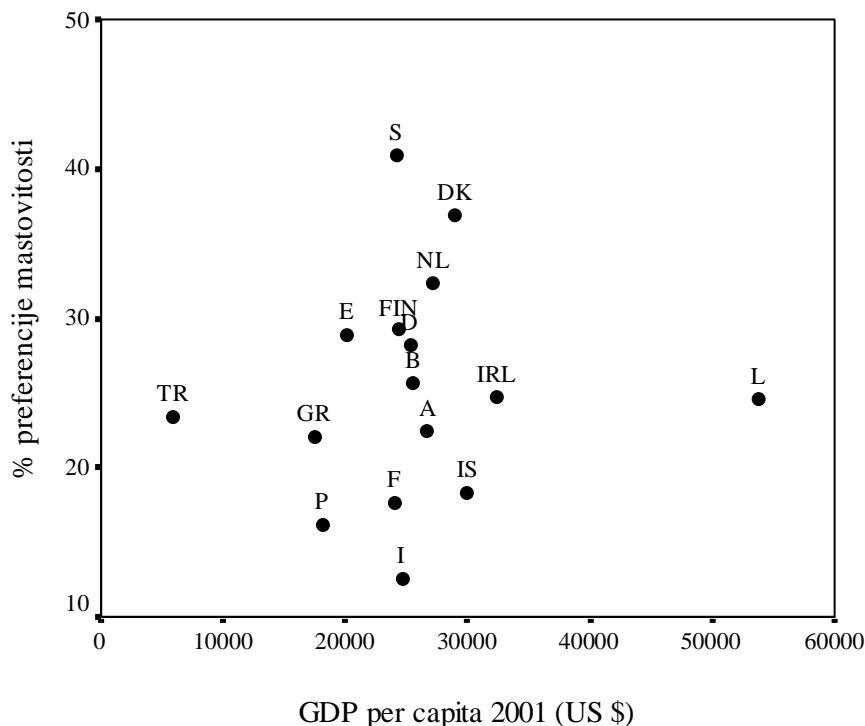
maštovitosti u dve posebne grupe: bivšim komunističkim i nekomunističkim zemljama. Na poduzorku bivših komunističkih zemalja u Evropi, veza između GDP-a države i vrednovanja maštovitosti ostaje značajna, ali menja smer – postaje negativna: što je veći GDP države, maštovitost se manje vrednuje ($r=-.493$, $p=.032$). Bivše komunističke zemlje koje su bogatije su one koje su brže ekonomski napredovale, gde je tranzicija bila blaža sa manje frustracija i stresova, za ekonomski napredak im je bio potreban organizovaniji, prilježniji, marljiviji rad, upornost, a to su postigli oni koji su manje vrednovali dečju maštu. Pozicija pojedinih zemalja vidljiva je na dijagramu 1.

Veza između postmaterijalističke orijentacije građana kod bivših komunističkih zemalja i preferiranja maštovitosti se gubi u odnosu na situaciju sa svim evropskim zemljama, odnosno postaje statistički neznačajna ($r=-.070$, $p=.775$). Može se pretpostaviti da je uočena veza delom posledica male varijabilnosti u raširenosti postmaterijalističkih vrednosti u grupi bivših komunističkih zemalja, ali i posledica nedovoljne utemeljenosti postmaterijalističkih vrednosti u ovim društvima, usled čega izostaje njihova povezanost sa varijablama sa kojima postoji teorijska srodnost (poput preferiranja maštovitosti).

Kada se evropske zemlje koje nisu iz komunističkog bloka posmatraju kao posebna grupa, veza između GDP-a zemlje i preferiranja maštovitosti postaje neznačajna ($r=.093$, $p=.731$), a isto se događa i sa vezom između postmaterijalističke orijentacije i preferiranja maštovitosti ($r=-.004$, $p=.987$) (dijagram 2). Deo objašnjenja za nepostojanje veze može biti mala varijabilnost GDP-a. Sa druge strane, kada zemlja postigne visok GDP, onda možda postaju važnije neke druge varijable za odnos prema dečjoj mašti, odnosno, kada se dostigne određeni standard, materijalno bogatstvo gubi značaj za vrednovanje mašte.

Takođe, ovo bi moglo da ukazuje na složeniji odnos između postmaterijalističkih vrednosti i preferiranja maštovitosti. Možda dečja mašta upravo postaje ponovo vredna kada se postigne određeni, visok nivo materijalnog bogatstva i stabilnosti u zemlji. Na to indirektno ukazuje podatak da se značajna pozitivna veza između GDP-a i preferencije maštovitosti na uzorku svih zemalja ne reprodukuje u dva izdvojena poduzorka (povezanost u zemljama komunističkog bloka postaje negativna, a u zemljama nekomunističkog bloka neznačajna). To bi moglo ukazivati na to da maštovitost najviše vrednuju građani najsiromašnijih i najbogatijih evropskih država, odnosno da veza između GDP-a i vrednovanja mašte u uzroku svih zemalja, nije nužno najbolje opisana linearnim, već nekim nelinearnim modelom (na primer, oblik slova U).

Dijagram 2: Povezanost preferencije maštovitosti i GDP per capita u nekomunističkim zemljama (n=19)

Napomena: A - Austrija, B – Belgija, D - Nemačka, DK - Danska, E - Španija, F – Francuska, FIN - Finska, G - Grčka, I - Italija, IRL - Irska, IS - Island, L - Luksemburg, NL - Holandija, P - Portugal, S - Švedska, TR - Turska.

Dominantna religija u zemlji i vrednovanje dečje mašte

Kada se evropske zemlje grupišu prema dominantnoj religiji na pravoslavne, katoličke, protestantske i islamske, razlike među njima s obzirom na vrednovanje mašte su statistički značajne ($F(3)=228,50$, $p=.001$). Izuzetak su protestantske ($M=.27$) i islamske zemlje ($M=.26$) koje se međusobno ne razlikuju značajno³. Države sa dominantnom protestantskom i islamskom religijom ujedno najviše vrednuju dečju maštu. Značajno manje preferencije mašte ispoljavaju države sa

³ Analiza je u ovom slučaju rađena na individualnom nivou, pa se prikazane prosečne vrednosti kreću između 0 i 1, i predstavljaju odnos ukupnog broja ispitanika i broja ispitanika koji maštovitost smatraju važnom osobinom.

dominantnom katoličkom veroispovešću ($M=17$), a najniže one sa pravoslavnom ($M=14$). Tumačenje povezanosti dominantne religije i vrednovanja dečje mašte može se tražiti u socijalizacijskim obrascima koje svaka od verskih zajednica definiše, uz ogradu da se nacionalne i državne granice ne poklapaju sa verskim opredeljenjem građana, te da komentari ne moraju da važe na individualnom nivou. Sledi kratak opis relevantnih obeležja, verovanja i zahteva prema vernicima svake verske zajednice (Bulard i Šin, 1990).

Hrišćani se uče uzdržavanju od ovozemaljskih uživanja, a vodi ih ljubav prema drugima koji je mogu i ne biti vredni. Hrišćanstvo traži od vernika da budu pokorni višim vlastima, a deca se podučavaju da budu poslušna prema roditeljima. Pravoslavno hrišćanstvo ističe razboritost, duhovnu snagu, umerenost, pravičnost, veru, nadu i ljubav, dok rimokatolički hrišćani insistiraju na prirodnom pravu i autoritetu crkve, pokajanju, ispaštanju i disciplini. I jedni i drugi veruju da su ljudska bića pala i da potrebuju izbavljenje. Protestanti, međutim, ističu realnost blagodati u hrišćanskom životu i veruju da niko ne može iznuditi milost Božiju čineći dobra dela, već Bog spasava po svom izboru. Protestanti teže raspodeli vlasti, a neki savremeni naučnici su im pripisali glavnu ulogu u razvoju sveta proizvodnje i kapitalizma. Islam stavlja akcenat na nemar i ravnodušnost kao osobine ljudskog roda, poštenje, ljubaznost, milosrđe, vrednoću, postojanost u stavovima, stoičku predanost sudbini i strogo poštovanje zakona. Muslimani se zalažu za revnosnu pobožnost i ne mogu odvojiti svoj nacionalni od verskog identiteta.

Kombinovanje dominantne veroispovesti u državi sa komunističkim uređenjem daje značajne razlike između grupe bivših komunističkih i nekomunističkih država, ali i unutar ove dve grupe - između pravoslavnih, katoličkih, protestantskih i muslimanskih zemalja (tabela 1). U celini, pripadnici katoličke, protestantske i pravoslavne veroispovesti u grupi nekomunističkih zajednica više vrednuju maštovitost nego analogne grupe ispitanika u grupi bivših komunističkih zemalja. Izuzetak su islamske zemlje, gde je trend obrnut. Radi se o samo tri države, a kod svake od njih postoje ograničavajući faktori za tumačenje: Bosna i Hercegovina je konglomerat naroda i religija, Albanija je imala najrestriktivnije komunističko uređenje, a Turska je samo jednim delom evropska. Potrebna su dalja ispitivanja koja bi pomogla da se razjasni uloga islamske vere u podržavanju i podsticanju dečje mašte.

Sa druge strane, unutar dve grupe zemalja, pripadnici različitih religija i vera se značajno razlikuju prema stepenu poželjnosti maštovitosti, kako u grupi bivših komunističkih ($F(3)=254,83$, $p=.001$), tako i u slučaju nekomunističkih zemalja ($F(3)=52,45$, $p=.001$). Među bivšim komunističkim zemljama, pravoslavne zemlje značajno više vrednuju maštovitost od katoličkih, a islamske najviše (u odnosu na sve ostale grupe). Poređenje unutar nekomunističkih država otkriva značajnu razliku između katoličkih i protestantskih, u tom smislu da protestantske više vrednuju

maštovitost. Ista prednost protestantskih zemalja javlja se i u odnosu na pravoslavne i islamske zemlje (uz napomenu da su ove grupe zastupljene samo sa po jednom zemljom).

Tabela 1: Značajnost razlika u vrednovanju maštovitosti unutar grupe bivših komunističkih i nekomunističkih zemalja s obzirom na dominantnu religiju države

Dominantna religija	M Bivše komunističke zemlje	M Nekomunističke zemlje	Značajnost razlika		
			t	df	p
Pravoslavna	0,14 (SD=,34)	0,22 (SD=,41)	7,13	9927	.001
Katolička	0,08 (SD=,28)	0,22 (SD=,42)	22,77	14932	.001
Protestantska	0,07 (SD=,26)	0,30 (SD=,46)	-5,75	4998	.001
Islamska	0,29 (SD=,45)	0,21 (SD=,41)	15,63	7975	.001

Napomena: Bivše komunističke zemlje su: pravoslavne - 9 (Srbija, Rusija, Rumunija, Crna Gora, Makedonija, Bugarska, Moldavija, Ukrajina, Belorusija), katoličke - 6 (Slovenija, Češka Slovačka, Poljska, Mađarska, Litvanija), protestantske - 2 (Estonija, Letonija) i islamske - 2 (Albanija, Bosna i Hercegovina). Nekomunističke zemlje su: pravoslavne - 1 (Grčka), katoličke - 8 (Irska, Španija, Luksemburg, Francuska, Belgija, Austrija, Italija, Portugal), protestantske - 6 (Island, Finska, Nemačka, Danska, Švedska, Holandija) i islamske - 1 (Turska).

Može se pretpostaviti da je komunizam snizio vrednovanje maštovitosti svojom ideologijom o zajedništvu i gušenju individualizma. Taj uticaj je različit u zavisnosti od veroispovesti: najjače je pogodio protestante i katolike, a izgleda da je više kompatibilan sa pravoslavljem, gde je imao i manje efekte. Unutar grupe bivših komunističkih država, pravoslavne zemlje su siromašnije, ali više vrednuju maštu od katoličkih, koje su brže napredovale u ekonomskom razvoju. Prema programu verske nastave koja se uči u osnovnoj i srednjoj školi u Srbiji, katolički vjeronauk stavlja naglasak na odgovorno stvaranje boljeg sveta (Pravilnik o dopuni pravilnika o nastavnom planu i programu predmeta verska nastava za srednje škole, 2004), dok pravoslavni katehizis kaže da učenik treba da stekne pojam o biću kao zajednici i shvati da je izvor svakog greha egoizam, individualizam (Pravilnik o nastavnom planu i programu verska nastava za četvrti razred osnovne škole, 2004).

Završno razmatranje

Ispitivanje vrednovanja dečje mašte u evropskom kulturno-istorijskom kontekstu ukazuje na nelinearnost odnosa između makrodruštvenih faktora i podrške dečjoj mašti. Rezultati potvrđuju da postoji značajna povezanost između ekonomskog bogatstva države, odnosno postmaterijalističkih vrednosti građana i preferiranja dečje mašte. Ali, kada se uključi iskustvo sa komunističkim uređenjem, veza između GDP zemlje i vrednovanja mašte postaje negativna, dok se između postmaterijalističkih vrednosti i vrednovanja mašte gubi. Može se reći da na scenu stupa religijsko nasleđe, ali je i za njega značajno iskustvo sa komunističkim režimom. Podrška maštovitosti u bogatim, razvijenim zemljama zasnovana je na realno visokim mogućnostima izbora. S druge strane, moguća je adaptivna vrednost maštovitosti u ekstremno nestabilnim i siromašnim društvima, kao očuvanje integriteta ličnosti. Ispitivanje statusa mašte u kontekstu vaspitnih stilova različitih geopolitičkih i verskih zajednica (istorijski, ekonomski, kulturni faktori) svakako treba nastaviti i uključiti individualne faktore.

Poremećaji koje je donela tranzicija razmatrani su kao faktori čiji efekti zahtevaju dalje ispitivanje. Preferencije određenih osobina predstavljaju kontekst za vaspitni stil koji će porodica i škola primeniti u podizanju mladih generacija. Koliko taj model korespondira sa društvenim promenama i u kom pravcu se kreće društveni razvoj? Šta odlikuje društveni razvoj: prelazak sa državne, planske ekonomije na privatnu, tržišnu ekonomiju. Kakav građanin i radnik će biti uspešan u takvim uslovima? Koje osobine ga karakterišu: individualnost, samostalnost, nezavisnost, tolerantnost na frustracije i na različito, spremnost na rizikovanje, fleksibilnost, spremnost na učenje u toku celog života (Đurišić-Bojanović i Maksić, 2007)? Ovo su sve pretpostavke, uslovi ili elementi kreativnosti, bar one kakvu savremeni svet, oličen u vrednostima Zapadne Evrope i Severne Amerike, poznaje i traži.

Nema sumnje da rastu potrebe i zahtevi za kreativnošću u svetu u kojem živimo. Ekonomski razvoj u pravcu uvećanja GDP-a je neminovnost, globalni trend kojem svi teže ili će biti tako klasifikovani, pozicionirani, ma kakve vrednosti te društvene zajednice budu proklamovale i sledile. Ako siromašnije zemlje ekonomski napreduju, oslanjajući se na marljivost, odlučnost i štedljivost mladih generacija, da li će mašta „preživeti“ privremeno odustajanje od podrške, kako bi se razvila ekonomija koja će podići GDP države? Da li će deca moći da budu maštovita kad porodica i škola procene da mogu to sebi da dozvole, kad mašta bude u programu društvenog razvoja i ciljeva školovanja? Da li u bogatim zemljama postoji lična motivacija kod dece i roditelja da budu maštovita? Šta će se desiti sa maštom mladih iz siromašnih država, ako im ne obezbeđuje ekonomski napredak i blagostanje? Da li će završiti kao nacionalna kultura u tragovima, koja je egzotična, prezentuje se

fragmentarno u prigodnim prilikama (državni praznici, neko međunarodno priznanje) ili je pred nama neko novo, sada nepoznato rešenje?

Neka dalja, ali ne manje važna pitanja, odnose se na to gde će se razrešiti konflikt između individualne potrebe za kreativnim izražavanjem i efekata po ekonomsko stanje koje takav izbor ima na život. Kao lična frustracija i tavorenje, kao odustajanje od kreativnosti ili kompromisno (više po pojedinca ili više po sistem) ili kao kreativno prilagođavanje sistemu u kojem se učestvuje? Na primer, čovek radi jedan posao, a u slobodno vreme se posvećuje svojim hobijima koji mu pružaju zadovoljstvo, uživanje, opuštanje, osmišljavanje života. Da li kreativna orijentacija ima snage da prevazilazi nacionalne granice i bude doprinos napretku čovečanstva, bez obzira odakle dolazi ili je migracija iz siromašne u bogatu sredinu neophodna? U tom slučaju, vrše se i druga pomeranja u okviru vrednosnog sistema, prevrednovanja sopstvenih ciljeva, aspiracija i onoga što je čoveku bitno. Ono što znamo je da su nam kreativna rešenja potrebna, a od toga kako bude odgovoreno na pitanje koje su pretpostavke potrebne za kreativna ispoljavanja i doprinose, zavisice budućnost pojedinaca i društvenih zajednica u kojima žive.

Literatura

- Arts, Will, Jacques Hagens & Loek Halman (Eds.). 2003. *The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*. Leiden-Boston: Brill.
- Barrett, David, Kurian, George and Todd Johnson. 2001. *World Christian encyclopedia. A comparative survey of churches and religions in the modern world*. Vol. I. Oxford: Oxford University Press.
- Bulard, Rodžer i Leri Šin. 1990. *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.
- Đurišić–Bojanović, Mirosava i Slavica Maksić. 2007. Pluralizam i multikulturalnost u obrazovanju mladih u društvu znanja, u Gašić-Pavišić, Slobodanka i Slavica Maksić (ur.). *Na putu ka društvu znanja, Obrazovanje i vaspitanje u Srbiji u periodu tranzicije* (str. 27-38). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Human Development Report. 2003. *Millennium Development Goals – A Compact among Nations to End Human Poverty*, United Nations Development Programme (dostupno na: <http://hdr.undp.org/reports/global/2003>)
- Inglehart, Ronald. 2000. *Globalization and Postmodern Values*, *The Washington Quarterly*, god. 23, br. 1: 215-228.
- Inglehart, Ronald & Christian Welzel. 2004. *What Insights Can Multy-country Surveys Provide about People and Societies?* Pretraživano 16. 03. 2006. god. <http://www.worldvaluessurvey.org>.

- Joksimović, Snežana, Slavica Maksić i Zoran Pavlović. 2007. Attitudes of the Citizens of Serbia towards the Goals of Family Upbringing, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, god. 39, br. 2: 225-242.
- Maksić, Slavica. 2006. Podsticanje kreativnosti u školi. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Maksić, Slavica i Zoran Pavlović. 2008. Serbian Public Opinion on Child Imagination and Its Correlates, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, god. 40, br. 1: 7-21.
- Pantić, Dragomir. 2005. Da li su vrednosti građana bivših komunističkih zemalja slične, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, sveska 118-119: 4-11.
- Pavlović, Zoran. 2006.. Vrednosti u Srbiji u drugom dobu modernizma, *Sociološki pregled*, god. 40, br. 2: 247-262.
- Pavlović, Zoran. 2007. Porodične vrednosti u tranziciji – Srbija u komparativnoj perspektivi, u Polovina, Nada i Blanka Bogunović (ur.). *Saradnja škole i porodice* (str. 40-54). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Pravilnik o dopuni pravilnika o nastavnom planu i programu predmeta verska nastava za četvrti razred osnovne škole. 2004. Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, 23.
- Pravilnik o dopuni pravilnika o nastavnom planu i programu predmeta verska nastava za srednje škole. 2004. Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, 23.
- Vigotski, Lav. 1996. Problemi razvoja psihe, *sabrana dela*, III tom. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vigotski, Lav. 2005. Dečja mašta i stvaralaštvo. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.